

Dördüncü Boyut

İKİ AYLIK FİKİR DERGİSİ

YIL: 1 SAYI: 1 NİSAN-MAYIS 1991

4000 TL.

Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Körfez Bunalımı
Dr. Davut DURSUN

ABD'nin Ortadoğu Politikası'ndan Bir Kesit: 1980-1990 Dönemi
Tahsin Cahit SARAL

Makyavelist Düşünce Ekseninde Körfez Savaşı
Rifat ORAK

İslâm Ülkelerinde Avrupa Emperyalizmi'nin Rolü
Muhammed Sani UMAR
Çeviri; Ayten ÖZEL- Makbule KARABASMAZ

Malay Kadınının Sosyal Konum ve Eğitimi
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer NARLI

Filistinliler: Karar Yılı
Graham FULLER
Çeviri; Ayşe GÜMÜŞAY

Toplumsal Karmaşanın Formüle Edilmesi: Baskı Grupları
Ahmet KAHRAMAN

Eşyanın Kühüne Varmak
Metin Y. ASLAN

İttihat ve Terakki'de Bir Muhalif: Prens Said Halim Paşa
Mehmet KARAGÜL

Siyasi Tarih Kulübü
Serpil ÖZÇEŞMECİ

M e g a f o n

Köpekbalıkları İnsan Olsalardı
Bertolt BRECHT
Derleyen: Semra KAYA

K i t a b i y a t

Küçük Güzeldir (E.F. Schumacher)
Feride DOĞAN
Kesin İnançlılar (Erich Hoffer)
Mehmet KARAGÜL

Kronolojik Takvim
Hazırlayanlar; Mustafa ÖZTÜRK-Musa KARABAY

Hayatını işçilikle geçiren Amerikalı bir Alman göçmenin kaleminden çıkan "The True Believer" (Kesin İnançlılar)'ın ilk baskısı 1951 yılında New York'ta yapıldı. Kitle hareketlerinin yapısını irdeleyen bu kitap E. Günur'un çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı ve 1988'de Akran Yayıncılık tarafından İstanbul'da yayınlandı.

Kitap, "bir kutsal amaca yapışmak ve o amacın başarısı uğruna kendini ve başkalarını feda etmek hevesinde olan modern müfridin" düşünce tarzı hakkında ürpertici fakat ilginç bir incelemenin ürünüdür.

"Kimdir kesin inançlı adam? O, aşırı sağcılıktan komünizme kadar giden yolda önüne geçen her yöndeki vasıtaya parmak işaretini veren bir otostopçudur. Suçluluk duygusu içinde bulunan o, tapacak ve uğrunda ölecek bir Hitler veya Castro ihtiyacı içinde yaşayan bir yirminci asır müfrididir".

Yazar kitle hareketlerinin başarısını dini veya millî birtakım inançlara bağlıyor. Ona göre; Japonya'nın olağanüstü kalkınması, Almanya'nın süratle modernleşmesi ve yine Türkiye'nin hızla bağımsızlığını kazanıp yeniden yapılanması hep bu inançların samimi bir şekilde kullanılmasındandır. Fakat Mısır'da bir kitle hareketi mevcut olmadığından her ne kadar Mehmet Ali Paşa zamanından beri Batı'nın fikrini kabul etmişler ve Batı ile birçok yakın temaslar içinde olmuşlarsa da modernleşme yavaş ve tereddütlü olmuştur.

Eserde kitle hareketinin başarılı olması için sadece kudret sahibi olmanın yeterli olmadığı bunun yanında, geleceğe olan inanç ile birleşmemiş kudretin yenilgiyi önleyemeyeceği, mevcut düzeni kodrumak için kullanılacağı belirtilmektedir.

Kimlerin kitle hareketine katılabileceğini belirten yazarın ilginç yaklaşımları var: "Bir insanın kendi mükemmelliğine olan inancı ne kadar zayıf ise, ulusunun, dininin, ırkının veya inandığı kutsal amacın mükemmelliği yönündeki iddiası o kadar kuvvetlidir".

"Çok fakirler umulduğunun aksine kitle hareketine katılmazlar. Onlar için edinilen bir lokma ekmek, bir bardak su amaca ulaşmadır. Ancak, bulunduğu konumu aşan ve zenginliğin eşliğine gelen

insanlar veya bu konumdan uzaklaşma tehlikesi içinde olanlar kitle hareketine kolayca girebilirler. Topluma uymayanlar da kitle hareketi için hazır elemanlardır: Bunlar hayatta yerini bulamamış, delikanlı çağındaki gençlik, iş bulamamış yüksekokul mezunu, askerlikten ayrılmış olanlar, yeni göçmenler ve benzerleri. Aşırı benciller ve aşırı imkânlar karşısındaki ihtiraslar ve azınlıklar hep kitle hareketine meyilli fertlerdir. Suçlular ise böyle bir şeyi dört gözle arar konumdadırlar. Onlar için böyle bir kutsal duyguya hizmet etme suçluluk duygusundan kurtulma anlamına gelmektedir".

Bir kitle hareketinin başarılı olabilmesi için daha ilk anlardan itibaren kapalı bir teşkilât kurması ve bütün taraftarlarını bu teşkilât içinde eriterek onun ayrılmaz bir parçası haline getirebilecek güce sahip olması gerekmektedir. Yazara göre kitle hareketinin başarısı için önemli şartlardan birisi de "şimdiki zaman"ın gözden çıkarılmasıdır. Böylece bütün hayallerin ve ideallerin geleceğe bağlanması gerekecektir. Kitle hareketçisinin gözünde şimdiki zaman geçmiş ve bulaşmakla kirlenmiş, ancak geleceğe atlama için nimetlerinden faydalanabilecek önemsiz bir andır. Devrimciler için şimdiki zaman ise ütopyaya giden yolda ufak bir istasyondur.

Yazar ayrıca, kitle hareketi ve ordu arasındaki ilişkiyi de incelerken ikisinin farklarını sergiliyor. "En bariz fark kitle hareketinin şimdiki düzene tehdit oluşturmamasına rağmen ordunun ise onu savunmasıdır. Ordu istendiği zaman dağılan, istendiği zaman toplanan geçici bir topluluktur. Fakat kitle hareketi ise, sonsuza kadar devam etme görüntüsü veren bir oluşumdur. Benzer yanları; her ikisi de kolektif topluluklardır. Ve kesin itaat istetler, ferdiyet sindirilmiş durumdadır".

Her satırı yerine göre birkaç defa okunabilecek olan kitabı, Türkiye'deki insanların ve özellikle öğrencilerin fikir ayrımı gözetmeden mutlaka okumaları gerekmektedir.

"KESİN İNANÇLILAR" (*)

Mehmet KARAGÜL

(*) Eric Hoffer, Kesin İnançlılar, (Trc. Erkil Günür), İstanbul, Akran Yayıncılık 1988.

İTTİHAT ve TERAKKİ'DE BİR MUHALİF: PRENS SAİD HALİM PAŞA

Mehmet KARAGÜL

Said Halim Paşa, 1863'de Kahire'de doğdu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu ve Vezir Halim Paşa'nın oğludur. Arapça, Fransızca, Farsça ve İngilizce bilen S. H. Paşa yüksek tahsilini İsviçre'de Siyasal Bilimler Fakültesi'nde yaptı ve 1888'de İstanbul'a gelerek Şura-yı Devlet azalığına getirildi. Zamanın İslâm alimleri ve fikir adamları gibi (M. Akif, S. Nursi, N. Kemal) Abdulhamid'e karşı gelerek rejimin kısıtlamalarından dolayı Mısır'a oradan da Avrupa'ya gitti. İstanbul'da sürdürdüğü Jön Türkler'le olan ilgisini Avrupa'da da devam ettirdi. Bu arada Meşrutiyet'in ilanı için gerekli olan maddi ve manevî yardımlarını Jön Türkler'den esirgemedi.

II. Meşrutiyetin ilanı ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Mısır yoluyla İstanbul'a dönünce devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulundu. Daha sonraları, I. Dünya Savaşı çıktıktan sonra, İttihatçılarla arası açıldı. Bunun sonucu olarak çeşitli sebepler ileri sürerek bulunduğu görevden istifa etti (1917).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olduğu gerekçesiyle Malta adasına sürüldü (1919). 1921 yılında tahliye edilmesinden sonra Sicilya'ya gitti. İstanbul'a dönmek istediye de buna izin verilmedi. Bunun üzerine Roma'ya geçti. Orada bir Ermeni tarafından 1921'de öldürüldü.

....Osmanlı ve Dünya Müslümanları Hakkında Genel Fikri:

Yaşadığı dönemde devlet kademelerinde görev alan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini bu vesileyle çok iyi tanıyan S. H. Paşa aynı zamanda da bir siyaset bilimcisi olarak aksaklıklara çözüm bulmak amacıyla birçok eser vücuda getirmiştir. Eserlerinde ele aldığı temel konu müslümanların içinde bulunduğu zillet ve ayrıca Osmanlı aydınının içine düştüğü açmazdır. Bu konuları yedi ayrı eser halinde Fransızca olarak yayınlamıştır.

"Buhranlarımız" adıyla Türkçe'ye kazandırılan eser bu yedi ayrı kitabı kapsamaktadır. Bunlar; "Meşrutiyet", "Öyküncüceğimiz", "Düşünce Bunalımımız", "Toplumsal Bunalımımız", "Bağnazlık", "İslâm Dünyası'nın Çöküşü Üzerine Bir Deneme" ve "İslâmlaşmak"tır.

Müslüman içtimâî usûlünün ihtiyaç-

larına tekâbül eden ve onunla tam bir ahenk meydana getiren siyâsî usûlün ruh ve tabiatının ne olması gerektiğine dair basit bir sistem ortaya konulması gerektiğini savunan yazar "İslâm'da Siyâsî Teşkilât" adlı altında yazdığı eserde kapsamlı şekilde bu konuyu değerlendirmiştir. Bu eserinde ayrıca İslâm milletlerince Batı'nın siyâsî müesseseleri taklit edildiği ve bu taklitle birlikte, yine Batı'nın, siyâsî olduğu kadar aynı zamanda içtimâî olan, ilkeleri kabul edildiği zaman- ki birincisinin kabul edilmesi mecbûrî olarak diğerinin de kabulünü gerektirir- düşüncemiz, telafisi mümkün olmayan hatadan müslüman okuyucuları korumayı da amaçlıyor.

Devlet adamı ve siyaset bilimcisi olan S. H. Paşa'nın II. Abdülhamid hakkındaki ifadeleri insanı belli ölçüde düşünmeye sevk etmektedir. Eserlerinde, onu eleştiren ve hakarete varan kelimelerle ona seslenen yazar, Jön Türklerin içine düştüğü hataları da yerine göre eski Abdülhamid yönetimine bağlıyor. "Bir ulus bir zorbayı zorla tahttan indirmekle özgürlüğe kavuşmuş olmaz. Öncelikle yapılması gereken şey despotizmin geri gelmesini engelleyici önlemler almaktır. Çünkü zulüm ve sapmalar doğuran tohumlar kazınmadıkça halk zorbalığın gücü karşısında direnecek yerde korkarak sindikçe, boyun eğdikçe zulüm ve sapmalar yeniden filizlenir". S. H. Paşa İttihad ve Terakki'nin ikinci meşrutiyetle beraber benimsemiş olduğu özellikle de Fransa tarihinden derlenen ilke ve kurumların yeter derecede gerekli değişikliği yapmadan benimsemesini hep eski "Müstebit" başkanın saldırdığı korkudan kurtulmanın verdiği sarhoşluğa bağlıyor. Ve hatta gereğinden fazla halkçı anlayışın getirilmesi yine "silahı elinden alınmış zorbanın" saldırdığı korkuya dayandırılıyor.

"Öyküncüceğimiz" adlı eserinde daha sonra meşrutiyeti ve onun getirdiklerini eleştiriyor. O'na göre İttihad ve Terakki'nin getirdiği parlamentarizm ancak ulusal birliğin sağlam bir biçimde kurulduğu ülkelerde uygulanabilir. Osmanlı ise böyle bir yapıdan tamamen farklıdır. Bu sebeplerden dolayı hem parlamenter sistem hem de anayasa tekrar elden geçirilmelidir. İlginç olan nokta şu ki, S. H. Paşa İttihad ve Terakki'nin hatalarını ve tutarsızlıklarını fazla zaman geçirmeden anlamış ve bunlara oldukça makul çö-

zümleler önmüş, buna rağmen II. Abdülhamid hakkındaki düşünceleri hiçbir zaman değişmemiş, daha doğru bir ifadeyle eserlerinde böyle bir belirti yok.

Batı taklitçisi Osmanlı aydınının getirdiği parti sistemi de S. H. Paşa'nın nazaraında sosyal ve siyasî yapımıza uygun olmayan bir gelişmedir. Bunun için alelacele, partiszizliğin meşrutî idareyi yaraladığı düşüncesiyle partiler oluşturmaya kalkıldığı ve başka bir iş yapamadıklarından rüşvan gruplar oluşmasını teşvik ettiklerini, bunun sonunda kaygı verici bir eksiğliği giderdiklerini sandıklarını yine "Buhranlarımız" adlı kitapçığında açıkça ifade ediyor. Devam eden paragraflarda; "partiler tıpkı uyar ve ileri ülkelerde olduğu gibi kavga ve savaş başladılar ve mecliste mebusların birbirlerine gösterdikleri kin ve düşmanlık meşrutiyetin onur ve değerini yükseltiyor, meclisin çalışmalarını, daha verimli" gibi aptalca sevinçlerini söylüyor. Partilerin Osmanlı toplumuna uymadığını belirtirler; batı toplumu ile Osmanlı toplumu arasındaki doğal değişim farklılığına dikkat çekiyor. Batı'da milletvekilliğinin partiler sayesinde kurulduğunu bizde ise tersine milletvekili sisteminden partiye geçildiğini ve bunun sonunda da tabii olarak son derece kötü gelişmeler görüldüğünü ifade ediyor. Parlamantonun çarpıklığından bahsederken; siyasî partilerin doğa dışı olduğunu ve bunun da parlamento içindeki çoğunluğun ülke içindeki azınlığın eline geçmesine bağlı olduğunu söylüyor.

Yazarın demokrasi konusundaki değerlendirmesi ise oldukça ilginç. Çünkü bugün bile müslümanlar arasında kıyasıya fikir mücadelesinin verildiği kavramlardan birisi olan demokrasi kavramı ve Türk toplu yapısının bu sistem ile olan yakınlığı veya uzaklığı irdelenirken bizim ortaya çıkışımızdan beri gerçek bir demokrasi içinde yaşamış olduğumuz, demelden demokrat bir toplu olduğumuz belirtiyor. Kendilerinin uygulamak istediği batı demokrasisinin ise daha yeni doğmuş olduğunu; bu nedenle kendilerinin üzerine düşen görevin, yeni bir demokrasi kurmak olmadığını, bunun yerine varolan demokrasiyi geliştirmek gerektiğini belirtiyor. Esasen bu yaklaşımda bazı tenakuzlar yok değil; öncelikle demokrasi kavramına yüklenen anlam herhalde çok farklı ki Osmanlı toplumunun demokrat olduğundan bahsediliyor. Toplum belli bir dönem içinde yaşadığı, huzur refah ve adaletli yönetim eğer demokrasi olarak adlandırılıyorsa bu değerlendirmeye bizim de katılmamız olası değil. Ancak demokrasi bugünkü anlamı ile egemenliğin millete ait olduğu ve bütün kurum ve kuruluşların buna göre düzen-

lendiği bir sistem şeklinde anlaşılırsa Osmanlı toplumu bundan oldukça uzaktı.

S. H. Paşa "Toplumsal Bunalımımız" adlı kitabında Osmanlı toplumunun bir zamanlar ne denli diri olduğunu ve bunun neden kısa bir süre içinde bozulduğunu inceliyor. Yazara göre bunun en etkili nedenlerinden biri Osmanlı'nın bir yandan çökerken Batı'nın da tam tersine kalkınması ve bu sayede Bab-ı Ali üzerinde etkili bir nüfusa sahip olmasıdır. Bunun yanında "Osmanlı aydınının" gelişen Avrupa medeniyetinin gösteriş ve görkemle parlayan eğlendirici ve zevkle dolu yönüne adeta kendilerini kaptırmaları ve bu yönü ile Avrupa medeniyetinden faydalanarak Osmanlıyı yeniden canlandıracaklarını sanmaları da ayrı ve oldukça etkili bir sebeptir. Bu son söylenen sebep her nedense bugün dahi en üst düzey devlet yetkilisinden köydeki vatandaşlara kadar herkes tarafından söylenip yakınıyor. Ancak her nedense iki yüzyıldır yapılan söylenenlere bir türlü uydurulamadı. Bunun önemli sebepleri olsa gerek. Yirminci asrın bittiği ve yirmibirinci asrın harizliklerinin yapıldığı şu günlerde "Bilgi Toplumu" gibi kavramların sık sık kullanıldığını görüyoruz. Fakat bunu oluşturmanın esas şartlarını bilmiyoruz veya bilmek istemiyoruz. Bugün Türk toplumunda salgın hastalık haline gelen düşünce yapımızdaki belli tabular bizleri olduğumuz yere adeta sabillemiş. Batı taraftarı aydınlar her yönü ile batı modelini kabul ederken, bunun karşısına olan ve bütün illetlerin Batı'dan kaynaklandığını savunan muhafazakâr kesimin kendine ve düşünce yapısına gelebilecek en ufak bir eleştiriye dahi tahammülü yok. Bundan dolayı, eğer yirminci asrı kaybettığımız gibi yirmibirinci asrı da kaybetmek istemiyorsak, devlet ve millet olarak el ele verip önce kendimizden başlayarak her türlü fikir ve kültür değerlerimizi serbestçe eleştirebilmeliyiz. Böyle bir işten hiç kimsenin kaybedeceği bir şey olmadığı halde, kazanç tüm Türk milletine ait olacaktır.

Bu konuda ilginç bir tespit de bulunan yazarımız, müspet ilim ve tekniğin egemen olduğu çağımızda çocuklarımızın gerekli güç ve yeterliliği kazanmaları için tek çözüm sayılan bu öğretim yönteminin düzenlenmesi, kurulması sırasında ahlâk ile bilginin, görgü ile öğrenimin birbirinden ayrı şeyler olduğunun anlaşılmadığını ve bu yüzden eğitim kurumlarının yalnız bilim ve modern anlayışın hayranlık duyulan temeller üzerine kurulduğunu yazıyor. Bunun mahsülü olarak bu eğitim kurumlarının yetiştirdiği birkaç öğrenci kuşağı, yüzyıllara dayanan, uğradığı en şiddetli yıkımlara karşı varlığını koruyabilen Osmanlı toplumunu dejener-

etmiştir.

Toplumsal Bunalımımız'ın Eski Kurumlar Bölümü'nde; Osmanlı toplumunun o günkü çözülüşünün ve korunmakta gösterdiği başarısızlığın temelinde iki etkenin rol oynadığını söylüyor: Kurumların özel niteliği ve ülkenin islahatı konusunda düşünen temel yanlışlıklar.

Osmanlı'nın varlığını başarıyla sürdürdüğü dönemde derebeylikle yönetildiği, fakat yeni kurum ve kuruluşların aranmaya başlanmasıyla bu yapının değiştiği yine aynı bölümde belirtiliyor. Siyaset bilimcisi S. H. Paşa'nın "Meşrutiyet" adlı eserinde meşrutî idare ile ilgili açıklamaları, o günkü uygulamaları eleştirir nitelikte. "O güne kadar devlet yönetiminde en ufak bir söz hakkı bulunmayan halka kendi iradelerini bildirme hakkını veren 1976 Anayasası aslında bu hakkı, önceden padişahın olan irade beyanını, daha sonra sonsuz bir şekilde kullanmak üzere yenilikçi birkaç aydın zümreye veriyordu. Çünkü halka verilen bu haktan halkın teorik olarak haberi olmadığı gibi pratikte de bunu etkin bir şekilde kullanabilecek bilinçten tamamen yoksundu. Bu bilincin yüz yıl sonra bugün bile tam anlamıyla oluştuğunu söylemek imkânsız. Bu vakayı yenilikçi aydınlar da pekâla biliyor ve açığa vurdukları özgürlükler ve gerçekte taşıdıkları devlet temsilcilikleri niteliğine hukukun ve halkın savunuculuğu niteliğini de ekleyerek hükümdara karşı halkı alet ediyorlardı. Yenilikçi aydınlar, hükümdara kendi haklarına anayasa verdimikle, hem hükümdara, hem de halka dayanmak, bu sayede bir yandan hükümdarın keyfi yönetiminden kurtulurken bir yandan da halkın bilgisizlik ve gafletinden yararlanarak gerçekleşmesi imkânsızlaşan düzenlemeleri uygulamaya koymak amacını gütmüşlerdir".

Diğer yandan meşrutiyet vasıtasıyla getirilen özgürlüğün ne denli acemice ve yersiz olduğu ve bunun Osmanlı Devleti'ne ve sosyal yapısına zarar verdiği üzerinde dururken şöyle yazıyor: "Ummadıkları bir başarıya ve beklemediklerinin fevkinde bir kuvvet ile iktidara gelmenin verdiği heyecan ile kendi yetersiz bilgileri, Batı ülkelerini gezdikleri sırada veya gözden geçirdikleri kitaplardan geliştirdikleri derle-dikleri ve ancak özgür bir toplum için geçerli olabilecek olan kurum ve kuruluşları ithal ettiler". Bunların etkilerini de irdelerken şunları belirtiyor: "Yürütme gücü zorba bir padişahın boyunduruğundan, nüfuz ve iktidarı olmayan deneyimden yoksun, kendisine bol bağışlanan hak ve ayrıcalıkları kötüye kullanmaya mahkum bir meclisin boyunduruğu altına geçti. Bu baskıcı ve parçalanmış vesayetin altında

yürütme gücü Sultan Abdülhamid yönetimi zamanından daha aşağı bir dereceye indi. Bu durum her yanda düzensizlik ve isyanlara sebep oldu. Ülke maddi ve manevi alanda tam bir anarşi içine sürüklendi".

Anayasanın Osmanlı toplum yapısına uyup uymadığı konusunda S.H. Paşa şöyle diyor: "Anayasa Osmanlı'nın toplum yapısına hiç de uygun değil. Çünkü onun halka bahsettiği serbestiler; Batı toplumunda bile görünmüyor. Osmanlı toplumunun büyük bir bölümü ilkel bir yapı sergilemektedir. Bu sebeple halkın henüz cismânî veya rûhânî önderlerin hüküm ve yetkisine körü körüne boyun eğdikleri, bu yetkililerin de halkın bu özelliğinden faydalanarak, bunu kendilerine bir kazanç vesilesi yapıp, bundan acımasızca yararlandıkları herkes tarafından bilinmektedir. Bunun yanında, anayasa siyasal yapıya da aykırıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu temelleri çok özel bir nitelik taşımaktadır. Ve ayrıca bu devleti oluşturan milletlerin soy, dil ve milliyet bakımından o denli farklılıkları var ki böyle bir siyasal kuruluşu Batılı'nın dahi akıl erdiremeyeceği karmaşık bir durumdur".

Osmanlı ve dünya müslümanlarının içinde bulunduğu vahim durumu çok iyi gören ve buna çözüm yolları arayan S. H. Paşa, bütün meselenin -yenilikçi batıcı aydınların tersine- İslâm'ı anlamamaktan veya yaşamamaktan kaynaklandığını belirtiyor. Bu cümleden olmak üzere çözüm yollarını yine İslâmî temelde arıyor. Yoğun olarak bu konuyu incelediği kitap "İslâmlaşmak"tır.

Kitabın başında çözümün İslâmiyet'te olduğunu belirtirken, İslâmlaşmak kavramının tam anlaşılmadığını belirtiyor ve bu kavramı şu şekilde açıklıyor: "İslâm, kendine özgü inançları, bu inançlar üzerine kurulu ahlâk anlayışı, ahlâk anlayışından kaynaklanan bir toplum anlayışı ve toplum anlayışından kaynaklanan bir siyaset anlayışı içerir".

"İslâm bir insanlık dinidir. İnsan vicdanının en doğal kaynağı rehberi ve niteliğinin yorumlayıcısıdır. İslâm ne bütünüyle idealist, ne de bütünüyle pozitivisttir. Her ikisini de içerir. O'nu bu iki dünya görüşünden biri ya da diğeri gibi anlamak varlığını inkâr etmek demektir. Çünkü yalnız başına idealist dünya görüşü hiçbir yarar sağlamayacağı gibi, kendi kendine varlık kazanmasına da olanak yoktur. Idealistlikten bağımsız olarak düşünülen, pozitivism de böyledir. Çünkü bunlar birbirinin sonucudur."

Bu nedenle İslâmlaşmak dediğinizde İslâm'ın inançlarını, ahlâk, toplum ve siyaset anlayışını zaman ve çevrenin gerek-

sinimlerine uygun bir biçimde yorumlayarak bunlara gereği gibi uyulmalıdır".

Yazarın İslâmlaşma konusunda kaleme aldığı yazı bu konunun değişik veçhelerine temas ediyor. İslâm ahlâkî bölümünde şunları belirtiyor: "İslâm ahlâkî en geniş ve tam anlamıyla kişisel özgürlük ilkelere dayanır. Bu ilkeyi insanlara Allah'a inanmanın bir sonucu olarak kabul ettirir. Bu durumda İslâm ahlâkî, insanın taşıdığı tekâmül yeteneğini gücü yettiğince geliştirmek için, özgür olmak görevini yükler. Dolayısıyla İslâm anlayışında özgürlük, insanın uygulayıp uygulamamakta serbest olduğu ya da yasa koyucunun, isterse verebileceği, isterse alıkoyacağı siyasal bir hak değildir. Kabul ettiği din ve rehber tanıdığı ahlâk tarafından kendisine yüklenen bir görevdir".

Yazar, Fransız Devrimi ile Avrupa'ya ve oradan da tüm dünyaya yayılan özgürlük ve eşitlik kavramları arasındaki tutarsızlığı görmüş ve buna yeni bir zaviyeden yaklaşmamıştır. Çünkü Batı anlayışındaki özgürlük ve eşitlik olguları bir arada bulunması imkânsız iki ayrı zıt gerçektir. Özgünlüğün olduğu yerde eşitlik olmaz. Çünkü "özgür güçlü", "güçsüz özgür"ü devamlı yıpratacaktır. Bugün de Batı toplumunda eşitlikten söz etmek zaten mümkün değildir.

Yazar her müslümanın elinden geldiği kadar özgür olmakla yükümlü olduğunu belirttikten sonra şöyle diyor: "Kaldı ki, geneli kapsayan özgürlük deyimi, genel arasındaki eşitlik ile eş anlamlıdır. Bu yüzden eşitlik ile özgürlük yanbaşımdakilerle sevgiyi, yani dayanışmayı doğurur. İslâm ahlâkî bu yolla özgürlük, eşitlik ve dayanışma temel ilkelerini oluşturur. Bu ilkeleri insan mutluluğunun temeli olarak bayraklaştırır. İslâm, özgürlüğü ve eşitliği kabul ederken öte yandan aynı nedenle kişisel yeteneklerin farklılığı yüzünden ortaya çıkacak etşisizliği de dikkate alır".

İslâm'ın kabul ettiği eşitsizlik, aslında gerçek anlamda veya kişilerin yetenekleri gözönüne alındığında gerçek bir eşitliği arzeder. Bu cümleden olmak üzere eşitlik bireye kendi doğal yeteneklerine göre özgürce gelişmek ve bu yolla İslâm idealine gücü ölçüsünde hizmet etmek hakkını verir. "Eşitlikten gelen eşitsizlik, özgürlükten doğan baskı, dayanışmayı gevşeterek yerde geliştirir, güçlendirir. Çünkü bu koşullar altında başarı başarısızlığın yararına, baskı da baskıya uğrayanların yararına olarak ortaya çıkar".

Tanzimat dönemi aydınlarından ve aynı zamanda bir siyaset bilimcisi olan S. H. Paşa'nın eserleri o günün meselelerine çözüm bulmak amacıyla yazılmışsa da bugün bile okunduğunda günümüz me-

selelerine bazı çıkış yolları gösterir niteliktedir. Bu itibarla hem o günün siyasal yapısını tanımak hem de bugüne olan bağlarını anlayabilmek için başvurulabilecek kaynaklar arasındadır.

Dördüncü Boyut

İKİ AYLIK FİKİR DERGİSİ

YIL:1

SAYI:2

HAZİRAN-TEMMUZ

4000 TL.

Türk-Sovyet İlişkilerine Tarihsel Bir Yaklaşım
Musa KARABAY

Değişen Politikalarla Gelişen Türk-Sovyet İlişkileri
Mehmet KARAGÜL

Gorbachev'in Medya Başarısı
Çeviren:
Tahsin Cahit SARAL

Mücadele Sisteminin Gelişim Sürecinde Para
H. Semih YILDIRIM

Pre-Kapitalist Toplumdan Otarsık Tüketim
Rifat ORAK

Kısr Döngülerde Dondurulmuş Anlamlar
Metin Y. ASLAN

Osmanlı Hanedanında Bir Liberal Prens Sabahaddin
Hakan SİLAN

M e g a f o n

Cicero'da Ölüm Mevsimi, Ölümün Ta Kendisi ve Sonrası
Hüseyin DERE

Yüksek Sosyal Tansiyon
İlyas KIRCARSLAN

K i t a b i y a t

Siyasetname (Nizam-ül Mülk)
Rasim GÜL

Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri
(Rene Guenon)
Ahmet KAHRAMAN

Kronolojik Takvim
1991 Nisan-Mayıs
Mustafa ÖZTÜRK

Son birkaç yıl içerisinde Dünya'da vuku bulan değişimler ve bunun üzerine kurulan yeni oluşumlar, bu değişmeye uğrayanları zorladığı kadar bunun dışında kalanları dünyayı da etkilemiş durumdadır. Komünist ideolojinin pratikte uygulamasının fiyasko ile sonuçlanması sonucu, bir zamanlar Dünya'yı etkisi altına almayı planlayan Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun belli bir ölçüde sonu olmuştur.

Artık bu devletlerde gerçek ilerleme ve refahın ancak insanlara özgür hareket ve düşünme imkanı vermekle sağlanabileceğini anlamış durumdadır. Bunun sonucu Doğu Bloku Sovyetlere olan bağlılığına sona erdirmiş, herbiri kendi imkanları içerisinde demokratikleşme yolunu tutmuştur. Bilhassa Dünya'da Batı ile Doğu'nun ayırım sınırının sembolü olan Berlin Duvarı'nın ortadan kaldırılışı ve çok kısa bir zaman içerisinde Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın bir çatı altında doğal hakları olarak birleşmeleri Dünya'da olagelen yeni oluşumlar içerisinde her halde en önemlilerindedir.

Sovyetler Birliği'nin içine düştüğü ekonomik sıkıntılar ve sosyal problemler neticesinde Gorbaçov'la başlatılan "Glastnost" ve "Perestroika" ilkeleri çerçevesinde hem kendi içerisindeki cumhuriyetlere karşı ilişkilerinde, hem de dış Dünya ile olan ikili münasebetlerinde gözle görülür yumuşama ve ilerleme olmuştur. Bağlı cumhuriyetlerin öncelikle kendi ekonomik bağımsızlıklarını kazanma çabaları, ardından da tetricen siyasi bağımsızlığa, doğru, özgünlük çabası içine girmiş bulunmaları, dış dünyanın buralara olan ilisini arttırmış; ileride olabilecek kopmalar, en azından bugünkü haliyle bile zengin pazar imkanlarından ve ham maddelerinden yararlanmak düşüncesi çerçevesinde girişimlerde bulunmaktadırlar. Türkiye de bu konuda belli başlı bazı girişimlerde bulundu ve meyveleri de alınmaya başlandı. Ancak bunların, Batıya kıyasla kültürel yakınlığımız da göz önüne alındığında yeterli olduğu söylenemez.

YENİ DÖNEMDE TÜRK-SOVYET MÜNASEBETLERİ

Tarihi gelişimi içerisinde bu ikili ilişkilerin pek fazla müsbet olduğu söylenemez. Ancak dünyamızda bilhassa etrafımızda vuku bulan yeni oluşumlar

Sovyetlerin eski "süper güç" sıfatını kaybetmesi neticesinde başlatılan "yeniden yapılanma" ve "açıklık" prensiplerinin getirdiği Sovyetler içerisinde yetmiş yıldır baskı altında yaşayan azınlık Türklerin yeniden kendi kimliklerini bulma, ekonomik bağımsızlık ve siyasi bağımsızlığa giden yolda dönülmez bir mücadeleye girmiş olmaları ayrı bir önem arz etmektedir. Bu gerçeklerden yola çıkarak, Türk-Sovyet ilişkilerinin, bilhassa ekonomik kapasitesini, ve kültürel boyutunu değerlendireceğiz.

- Sovyetlerin ve Azınlık Türklerin Sosyo Kültürel Yapısı:

Sovyetler Birliği kültürel yapı itibarı ile Dünya'da herhalde en fazla çeşitliliğe sahip ülke olsa gerek. Burada esas önemli nokta Sovyetlerde var olan bu çeşitliliği oluşturan etnik grupların ülkenin, nüfusu, kültürü ve ekonomik yapısı itibarı ile belli bir ağırlığı oluşturmalarıdır. Bu sebepten dolayıdır ki, Sovyetlerin dağılıma sürecine girildiğinden bahsedilmeye başlandı.

Sovyetler Birliği'nin toplam nüfusu 1987 sayımına göre 281.700.000 civarındadır. Bunların yaklaşık 186.000.000'u şehirlerde 95.700.000'i kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Etnik Türk azınlıklardan Özbekler 19.000.000 Kazaklar 16.000.000, Azeriler 7.000.000, Kırgızlar 4.000.000, Türkmenler 3.500.000 civarındadır. (The Economist 23, 29 Sept. 1989, S.32) Ayrıca Sovyetlerde nüfus artış oranı son yıllarda resmi makamların karşı öngörülerine rağmen Müslüman Türklerin lehine doğru gelişmektedir. Toplam Sovyetler Birliği nüfus artışı; 1929-59 arasında 42 % iken, 1970-9 arasında 8,4 %'e düşmüştür. Sovyet-Müslüman nüfusu ise ilk dönemde 41 % ikinci dönemde de 23 %'e düşmüş fakat nispi olarak, Sovyet Müslümanların nüfus artış hızı Rusların yaklaşık 4 katı kadardır. (İST. TİC. Od. Yayın No: 1990.22, S.177)

Sovyetler Birliği'nin halen top- rağında çeşitli milletleri barındıran bir devlet olarak bir zamanların Osmanlı Devleti'ne bugünün ise ABD'sine bazı yönlerden benzerliği olduğu görülmekle birlikte fevkalade farklılıkların bulunduğu bir gerçektir. (Henze Poul B, The Spectro and Implication of In-

DEĞİŞEN POLİTİKALARLA GELİŞEN TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Mehmet KARAGÜL

Sovyetler Birliği Rus İmp. devamı olarak çağımızda canlılığını sürdürmesi yanında, Osmanlı Devleti ise (Kendi özüne dayanarak) gene bir milli devlet yapısına dönmüş, ABD ise Amerikan toplumunun heterojen karakterine rağmen, kendilerine çok uluslu gözle bakılmayan, sanki bir milli devlet gibi karışmaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşım veya oluşum şu gerçekten kaynaklıdır: ekonomik gücüyle bir bütün olarak farklı grupları eritebilirse, Osmanlı Devleti'nin güçlü döneminde olduğu gibi veya bugün ABD'nin durumu gibi etnik grupların öne çıkması mümkün olmaz, bilakis bu baskınlık onları içinde buldukları yapıya uymaya zorlar, hatta çekici bile gelebilir. Sovyetler ise böyle geniş kapsamlı bir kültürel birliğe veya onu yatacak medyaya sahip olmadığından ekonomik olarak da refahlaştırmadığından etnik gruplara ne kadar baskı yaparsa yapısın onlar devamlı kendilerinin farklı olduklarını ruhlarına yerleştirmişlerdir.

Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ikili ilişkilerinde Türk Cumhuriyetleri ayrı bir önem arz etmektedir. Bilhassa Azerbaycan bu konuda en önde geliyor. Bundan dolayı Azerbaycan'ın sosyo-kültürel yapısını kısa da olsa incelemek gerekmektedir. Esas olarak Azerbaycan su ni biçimde ikiye bölünmüş durumdadır. Güneyi İran'a, kuzeyi ise SSCB'ye tabiidir. Bizim esas konumuzu bu yazıda Kuzey Azerbaycanı teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın (Larousse kaynaklarına göre), toplam yüz ölçümü 401.68 km²'dir. Km²'ye ortalama 38 kişi düşmekte, ancak bölgenin kuzeyinde güneyine göre bu veri büyük farklılık göstermektedir. Bu değer gerek Türkistan, gerekse İdil-Ural bölgesine göre çok yüksek olup, Azerbaycan'da km²'ye 50'nin üzerine çıkabilmektedir. Kuşkusuz bu değer de Kuzey Azerbaycan'daki petrol kaynaklarının büyük etkisi bulunmaktadır.

Azeri Türklerinin çoğunluğu Şiilerden oluşmaktadır. 7 milyon civarında olan Azeri nüfusun 5 milyonu Azerbaycan'da yaşarken geri kalan kısmı ise Gürcistan'da yaşamaktadır (Beniosen, A, Wimbush, Enderes S. Muslims of the Soviet Empire, Hurst. Co. ud, U.K. 1985. PP. 130-135).

Ancak burada Azerilerin değişik mezheplerden olduğunu düşünerek yanlış zeheba kapılmamalıdır. Orada var

olan din anlayışı ve mezhep kavramı hakkında anlaşılmalı veya şuuruna varılmış bir vakaa değildir (Hatta... O insanlardaki milliyet kavramı dine göre daha baskın denebilir). Bunun sonucu Onlar bizlere çok daha fazla yakınlık duyuyorlar. İşte bu yüzden, onlar hem resmi hem de özel kişi ve kurumlar vasıtasıyla planlı bir şekilde ulaşıp, dini konularda da bilhassa "Ehli Sünnet" anlayışı içerisinde yardımcı olunulmalıdır. Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekiyor ki, O insanlarla bizlerden daha hızlı davranıp ulaşmak isteyenler, hatta ulaşanlar var.

Azerbaycan'da devlet üniversitesi (Baka), 18 yüksek okul ve özel enstitü mevcuttur. 1945'de kurulan Azerbaycan'da ortaokul sayısı 3596, öğrenci sayısı 744.000'dir. Azerbaycan'da kadının devlet ve ekonomik hayat içindeki rolü çok büyüktür. Ekonomide çalışanların % 43'ünü, öğretmenlikte de yarıdan fazlasını teşkil eder. Ayrıca kültür bakanlığına ait 6.500 kültürel tesis, 3.500 kütüphane, 2990 kültür evi, klüp 73 müze vardır.

Azerbaycan SSCB yönetimi altına girmesiyle, Arap alfabesinden uzaklaştırma, Latin Alfabesini kabul ettirme çabaları içine girildiği görülmektedir ve Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 1 Mayıs 1925'de bir kararname ile Latin Alfabesine geçmiş ne varki 1928'de Türkiye de Latin alfabesini kabul edince, Ruslar bu kez latin alfabesini kaldırarak yerine Kiril Alfabesini koymaları dikkatlere şayanıdır. Ancak, son aylarda Azerbaycan'ın tekrar Latin Alfabesine geçmesinin belli bazı dezavantajları olmakla birlikte, Türkiye ile ikili kültürel yakınlaşma açısından kayda değer bir gelişmedir. (İST. Tic. Od. 1990. NO: 22. S. 239-240)

SSCB, yönetimi müslümanlara bazı kolaylıklar sağlarken, kolaylık sağladığı bu konularda hep yönlendirici olmayı tercih etti. Dini yardımlar konusunda Araplardan gelen teklifleri kolaylıkla kabullenme eğiliminde olmasına rağmen Türkiye'den gelen aynı yöndeki tekliflere daha çekimser hava takındı. Mesela; T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın SSCB'ye hafız gönderme talebini, vize engeli ile savuşturan SSCB yönetimi aynı dönemde Suudi Arabistan'dan 20 hafız gelmesine hiç ses çıkarmadı. Öte yandan camii yapımı, Kur'an kursu ve dini eğitim veren okulların açılmasında SSCB yönetimi Arap ülkelerinin yardımlarını kabülde büyük kolaylık gösterdi. Aynı dönemde Türkiye'deki resmi ve özel kuruluşlarda da bu dönemde bir yardım eğilimi görüldü. Sadece Türkiye Diyanet Vakfı'nın sınırlı girişimleri

oldu. Özel kesim ise turistik gezi ve hediye kitap faaliyetini daha henüz aşabilmiş değil.

Geçen yıl içerisinde Cengiz Çandar'la yapılan bir mülakatta Çandar şöyle diyor: "Bundan böyle dünyadaki islami gelişmelerin temel dinamiğini SSCB'deki islami potansiyel oluşturacaktır. Umarız ki, bu tesbit Türkiye'deki müslümanların SSCB'deki Türklerle bakış açılarının değişmesine yardımcı olur.

Gerçekten de Türkiye'deki insanlarla, aynı dili konuşan, müsterek tarihi geçmişe ve kültüre sahip SSCB'deki Türkler arasındaki islami gelişmeler, Türkiye'deki müslümanların gündeminin en önemli meselesi olmaya adaydır.

Unutulmaması gereken nokta şudur. SSCB'deki Türk problemi aynı zamanda bir islam problemidir. (Türkiye Yazarlar Birliği: Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, 1991-Ankara, S. 150-160)

SSCB'nin ekonomik yapısı ve Türkiye ile olan ikili ilişkiler:

280 milyon nüfusu ile 1970'lerden itibaren yavaş yavaş hazırlanmaya başladığı serbest piyasa ekonomisi 1985'ten önce siyasi manada "yeniden kurma" ve "aşıkarak" politikalarını hazırlamıştır. çok fazla yeraltı ve yer üstü zenginlikleri olmasına rağmen, merkezi planlama sisteminin getirdiği üretim düşüklüğü, yaratıcı düşüncüyü ve özel teşebbüsü öldüren parti ideoloisi, dünyaya kapalı ekonomik sistem, üretimde kaliteden fazla sayının ön plana çıkarılış dolayısı ile üretilen malların dünya standartlarının altında oluşu, ve hatta çok kaba ve zevk unsurundan mahrumiyeti, bunlara bir de bürokratik engelleri eklersek durum daha açıklığıyla anlaşılacaktır. Bütün bunların sonucunda bugün artık SSCB dünya pazarlarında sayılı birkaç mal hariç mal satmaya çalışan bir ülke değil, mal almaya mecbur ülke olarak yer almıştır. Belki biraz tuhaf bile kaçabilir fakat çarpıcı bir misal olsa gerek; Gidip gelenlerin söylediği şu; "Eğer yolunuz düşerse SSCB'ye giderseniz arkadaş ve tanıdıklarınızı en fazla memnun edecek hediye, Türkiye'den götürüceğiniz Sabun, Tursil gibi temizlik maddeleridir".

Günümüz şartlarında önemi her an biraz daha artan telekomikasyon konusunda bile SSCB son derece yetersiz durumdadır ki, ancak dışarıdan aranabilir, içeriden dışarıya henüz irtibat kurmak hemen hemen imkansız gibi.

Tüm bu gerçeklerden hareket ederek Türkiye'nin Sovyetlerle olan ikili ekonomik ilişkilerini bazı engellere rağmen

geliştirebileceği ortaya çıkıyor. Ve son yıllarda yapılan bazı ikili antlaşmalarda bunu açıkça gösteriyor: "Konsolosluk Sözleşmesi", "Karayolları Ulaşım Antlaşması", "Karadeniz FIR hattı Antlaşması", "Sarp Sınır Kapısının açılmasıyla ilgili protokol", "Balıkçılar Antlaşması", "Deniz Ticareti Antlaşması", "Nükleer kazalarla ilgili Antlaşma", "Çifte vergilendirmeyi önlemeyle ilgili Antlaşma", "Hukuk alanında karşılıklı yardım Antlaşması", "Yatırımların karşılıklı teşviki ile garanti altına alma Antlaşması", ... vb. pek çok yakınlaşmaya gidilmiştir. (Azerbaycan Türkleri Dergisi, Yıl: 1 Sayı: 1 S. 32)

Özellikle 1975'den sonra başlayan ekonomik münasebetlerimiz ilk olgun meyvelerini 1989 ve 1990'da vermiştir. 1988'de altı milyon dolar alan Türkiye-SSCB ticaret hacmi 1989'da 1 milyar \$ çıkmış ve 1990'da bu rakamlar da hemen hemen ikiye katlanmıştır. Ve bu ticaret hacmini arttırma talebi özellikle SSCB'den gelmektedir.

SSCB günümüz şartlarında belki bazı alanlarda bir Sanayi devletidir. Ancak henüz sanayii cemiyeti olamamıştır. İktisadi hayatı tarıma dayalı ve ve tarımda ise modernizasyon yok denecek kadar azdır. Dolayısı ile birim alandan alınan verim oldukça düşüktür. Çünkü ihracatın % 80'inin doğal kaynaklardan olması yanında sanayi ürünleri ihracatındaki payı % 30'lardan % 12-13 düzeyine düşmüştür.

(İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 22.; Sayfa, 345)

- Sovyeter Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin İktisadi Potansiyeli:

Azerbaycan:

SSCB'deki Azerbaycan'ın 7 milyon civarında bir nüfusu, 86.600 km²'lik bir yüz ölçümü vardır. Coğrafi konum itibari ile birbirinden farklı 8 iklimin kendini gösterdiği Azerbaycan toprakları 1400 kadar bitki ve ağaç türünün yetiştiği, 97 çeşit memeli hayvanın ve 340 civarında kuş türünün bulunduğu, nehir, göl ve denizlerinde 90 küsur farklı balık türünün bulunduğu bir ülkedir. Yeraltı zenginliklerinin en önemlisi şpheşiz petroldür, bunların yanında tuz maden yatakları bakımından da öneme sahiptir. (Azerbaycan Türkleri Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, S. 34)

Fakat bu petrolün ancak % 3 Azerbaycan' kalmaktadır. Şu anda bu oran % 70'lere çıkarılmasına çalışılıyor. Eğer bu başarılabılırsa ve teknolojik gerilik de halledilebilirse, Azerbaycan çok kısa bir

period içerisinde Ortadoğu'nun petrol zenginini ülkeleri seviyesine gelebilecektir ve hatta, Asya'nın Almanya'sı olmamasına hiçbir sebep yoktur.

Ülkenin ana ekonomisini Bakü ve çevresinde yerleşmiş olan, petro kimya endüstrisi teşkil eder. Bunun dışında çelik, alüminyum, makina inşaatı, gemi inşaatı, lastik, tekstil, halıcılık koserve üretim merkezleri oluşturur. Ancak bu kuruluşların yeterli teknolojiye ve otomasyona sahip olduğu söylenemez.

Tarım konusunda ise SSCB için pamuk büyük öneme sahiptir. Dünya pamuk üretiminde 3. sırada olan SSCB, bu pamuğun % 90'ını Orta Asya'daki Türk sahalarından, % 9'unu Azerbaycan'dan temin eder. Maalesef bu kadar zenginliğe rağmen bu memleketlerin halkı yeterli payını alamıyor. Mesela, Sovyet Rusya, Azerbaycan'dan yılda 38 milyar dolar gelir elde ederken Azerbaycan Türklerine sadece birbuçuk milyar dolar harcamaktadır. Özbekistan'ın SSCB ekonomisine katkısı 76 milyar dolarken, bunun sadece iki milyar doları kendilerine kalmaktadır. (İST. TİC. Od. Yayınları No: 22, S. 240-250)

Kazakistan:

Kazakistan nüfusu bütün Sovyet Rusya nüfusunun % 19'ünü teşkil etmektedir. Böylece Kazakistan SSCB'de kapladığı arazi bakımından RSFC'den sonra 2. geniş araziye sahip olup, nüfus kesaveti yönünden de ittifak cumhuriyetleri arasında 4. sırayı almaktadır. Bu bölgenin nüfus artış oranı da diğer bölgelere oranla en fazladır.

Kazakistan, "Mendel Tablosu" tabir edilen tabloda ki bütün madenlere sahip bir cumhuriyettir. Ancak bunlardan kendisi faydalanamıyor. Kömür rezervleri 50 milyar tona varan bu cumhuriyet SSCB'de 3. büyük kömür havzasını oluşturuyor. Ayrıca petrolden başlayarak diğer tüm önemli yer altı zenginliklerini de bulmak kabildir. Endüstri olarak; (1987)

Elektrik üretimi;	88.300 milyon kws
petrol "	24.500 bin m2 ton
kömür "	142.000.000 bin m2 ton
çelik "	24.000.000 bin m2 ton
plastik "	193.000.000 bin m2 ton

(ministryal foreign affairs of the Kazakki SSR, Alma-Ata)

Kazakistan'da, geniş kırlar ve hayvancılığa müsait araziler bol olduğundan hayvancılık sektörü de gayet iyidir. Başlıca uğraşısı sığır ve koyun üretimidir.

Özbekistan:

Özbek Cumhuriyeti 27 Ekim 1924'de kurulmuştur. 447.000 km² ve 19.906.000 nüfusu (10 Ocak 1989) olan Özbekistan'ın % 68'ini Özbekler, % 10,8'ini Ruslar % 4,2 sinin Tatarlar oluşturuyor.

SSCB'nin her yerinde olduğu gibi Özbekistan'da da ücret oranları ekonominin sanayileşmemiş (No industrial) sektörlerinde daha düşüktür. Ücret oranları ağır sanayi sektörlerinde yüksek, tarım, hafif sanayi ve hizmet sektöründe ise oldukça yetersizdir.

Özel Tarım Teşebbüsleri toplam sebze, et ve süt üretiminde % 29'unu, toplam yumurta üretiminin % 34'ünü ve toplam yün imalatının % 19'unu gerçekleştirir.

Özbekistan'da bu oranlar bazı alanlarda iki katı katlanır. (The Eropear World Years Book, 1989 Volemi II.)

Tarımsal ürünlerin üretiminde, özel teşebbüs ekonomisinin önemi doğal olarak tümükendine neticesini bulmaktadır. Özbekistan'da büyük bir oranda tüketici talebi özel ekonomi tarafından karşılanmaktadır. 1980'de Özbekistan'da 500'ün üzerinde pazar ve çarşı vardır. Bunların otuzu Taşkent'tedir sadece Taşkent'te Sovyet kaynaklarına göre 270.000 ton üzerinde çeşitli sebze ve meyve ürünleri satılmaktadır.

Türkmenistan:

Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 27 Ekim 1924'de Türkmenistan'da kurulmuştur. Türkmenistan'ın doğusunda Özbekistan, kuzeyinde Rusya, güneyinde İran, güneydoğusunda Afganistan yer almaktadır. Yüzölçümü 488.100 km² olup; pekçok Avrupa ülkesinden büyüktür. 1 Ocak 1989 tarihi itibari ile nüfusu 3.534.000 olan Türkmenistan'da nüfusun % 68,4'ünü Türkmen, % 12,6'sını Rus, % 8,5 Özbek ve % 2. Kazaklar oluşturmaktadır.

Türkmenistan'ın iktisadiyatı başlıca köy ekonomisine dayanan köy ekonomisinde ise pamuk büyük yer tutar, ayrıca kavun, karpuz yetiştirilir. Ekili arazilerin 9/10 suni sulamadan yararlanmaktadır. (Europa Jorld Year Book, 1989, II. Vol. S. 26 SS)

Türkmenistan'da başlıca tekstil endüstrisi gelişmiş olup. Aşgabat, Meru, Çarcou, Taşauz ve Saja gibi fabrikalar mevcuttur. Gıda sanayii ise Bayram Ali, Taşauz, Aşgabat ve Kransnovadsk'ta yerleşmiştir. Ufak bir makina inşaat ve elektronik sanayii bulunmakta olup bun-

lar da gene ayrı illerde yoğunlaşmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Dış Ticaret Yapısı:

Sovyetler Birliği'nin 1970'lerden bu yana dış ticaret hacminin 6 misli artmış olduğu ve ayrıca bu dönemde dış ticarete konu olan malların konulara ve coğrafi dağılımları büyük değişme göstermiştir. Ancak Sovyetlerin dış ticaret yapısı sanayileşmiş bir ülkeden ziyade gelişmekte olan bir ülkeyi andırmaktadır.

1981-85 Beş Yıllık Planda, ihracat ve ithalat için kantitatif hedeflerin bulunmadığı ticarete çok az yer verildiği görülmektedir. Yine dış ticaret aracılığı ile yurt içi üretimdeki kalite ve verimliliğin yükseltilmesinin iktisadi katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır. İhracatın yapılışında daha çok imalat sanayii ürünleri ve makina ihracatının geliştirilmesi amaçlanmıştır.

İthalatta ise daha çok yurt için ön görülen makine ve teçhizat ihtiyaçlarını ve bilimsel teknolojiler ile teminlere yardımcı olacak malları ilk sırada, daha sonra ise hammadde üretiminde tam kapasite üretimi destekleyici bir şekilde yapılması öngörülmüştür.

Doğu Bloku ülkeleri ile olan dış ticarete bütün amaçları ticaret dengesi ve dağılımın geliştirilmesidir. 1984'lerde Sovyetler Birliği Ticaretinde Doğu Avrupa ülkeleri en yüksek payı almış, bu oran % 57'den % 64'lere yükselmiştir.

SSCB'nin milli gelir içindeki dış ticaretinin payı yaklaşık % 12-13 civarındadır. Sovyetler'in dış ticaret göstergeleri, bugün süper güç olarak kabul edilen bir devletin verileri ile gerçekten bağdaşır durumda değildir. Dünya ticaretinden aldığı pay % 4 civarındadır.

- Türkiye'nin Dış ticaretinin genel yapısı:

Türkiye'nin dış ticareti 1980 yılından beri hızla gelişmektedir. 1980'de ihracatın ithalata karşılama oranı % 37 iken 1989'da % 73'e çıkmıştır. İhracatın GSMH içindeki payı da aynı dönemde % 0.5'den % 1.4'e çıkmış, dış ticaret açığının GSMH içindeki payı da % 0.8'den % 0.5 düşmüştür.

İhracatımızın sektörel dağılımı da 1989 itibarı ile şöyledir.

	Değer	Pay %
Tarım Ürünleri	2.126.5	18.3
Madencilik ve Taş	413.2	3.5
Sanayii ürünleri	9.087.6	78.2
Toplam:	11.627.3	100.0

(DİE)

Türkiye'nin Dış Ticaretinde SSCB

"Yeniden Yapılanma" ve "Aşıkarklık" prensipleriyle beraber demokratikleşme sürecine girmeye çalışan SSCB, Türkiye'nin dış ticaretinde gittikçe artan bir öneme sahip olmaktadır. Sovyetlerin Bizliğin yabancı sermaye mevzuatının hüznüyle ribarelleşmesi, yatırımlara tescil kolaylığının sağlanması ve kredi konusunda kolaylık sağlanması, ikili ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Nitekim, 1988'de 714 milyon dolar olan Türkiye-SSCB ticaret hacmi, son yılda 2 katını aşmış ve 1988'de büyüklük sırasına göre ihracat yaptığımız arasında 6. sıraya yükselmiştir.

Ticari ilişkilerin başında 17 Eylül 1984 tarihinde Sovyetler Birliği'nde imzalanan ve 1987 yılında başlamış bulunan ve 25 yıllık bir süreli alan Doğalgaz Antlaşması vardır. Doğalgaz karşılığı Türkiye döviz ödeyecek ve Sovyetler bu gelirin ilk üç yıl süresinde % 65-70'ini Türkiye'den mal alımında kullanacaktır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde son yıllarda hızlı ve olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ticaret hacmi artmış, mübadelelere konu olan mal sayısı çeşitlenmiş, ihracatımızın yapısında değişimler olmuş. Doğalgaz antlaşması ve çeşitli kredilerle yeni ve ek finansman kaynakları oluşturulmuştur. Bununla beraber mal mübadelesi iki ülke ekonomik ilişkilerindeki hakim rolünü kaybetmiş yerini çeşitli alanlardaki işbirliğine bırakmıştır. Sovyetlerin 1970'lerde Türkiye'de gerçekleştirdiği projelerden bazılarının tevsi ve/veya modernizasyonu, demiryolu elektrifikasyonu, şehir doğalgaz şebekeleri, tıbbi teçhizat, giyim eşyası ortak üretimleri gibi konularda sürdürülen görüşmeler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde yapımına başladığı sosyal-kültürel tesislerin yanında sanayii tesisleri içinde teşebbüste bulunması ve ortak yatırımlara yönelmesi turizm sahasında ve gemi yapımında girişilen karşılıklı çabalar, gelişen ve çeşitlenen işbirliğinin somut örnekleridir.

Türkiye-Sovyetler Birliği dış ticaret ilişkilerine önemli katkılarda bulunacak girişimlerden birisi de 1987 ve 1988 Nisan'ında imzalanan kara, denizyolu ve demiryolu taşımacılığı antlaşmaları ile Sarp sınır kapısının uluslararası trafiğe açılmasıdır. Sarp sınır kapısı, bir yandan taşımacılık alanına dinamizm getirirken, öte yandan da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere sınır ticareti boyutunu kazandıracaktır.

İki ülke arasında ekonomik ilişkileri geliştirmede finansman şüphesiz çok büyük önem taşımaktadır. 1989 yılında ticaret hacmindeki sıçramayı sağlayan en önemli araçlardan biri, yıl içindeki tüketim malları için Sovyetler Birliği'ne açılan 300 milyon dolarlık kredidir. Bu krediler devamlı ve dayanıklı tüketim mallarında kapsamlı ticaret hacminin artmasına yeni hız kazandıracaktır. Garanti Bankası'nın Moskova temsilciliği bu gelişmeler doğrultusunda 1 Ocak 1989 tarihinde Sovyet yetkililerin sözlü onayı ile faaliyetlerine başlamıştır. Resmi açılışı ise 2 Ekim 1989'da gerçekleşti.

Netice itibarı ile yeni yumuşama ve yapılanma döneminde, Dünya üzerindeki tüm devletler gibi Türkiye'de dış siyasetinde belli bazı farklılıklar yapmak zorundadır. Avrupa merkezli dış politikaya yeni alternatifler sunulmalıdır. Bilhassa AT'a karşı yeni oluşumlara giderek pazarlık gücümüzü artırma yönüne gidebiliriz. Ekonomik olarak Avrupa'da Avrupa'yla rekabet etmek, Asya'da veya Ortadoğu'da, bizimle ortak kültürü paylaşılan yerlerde Avrupa'yla rekabet etmekten daha zor olsa gerek. Bulalarla olan coğrafi tarihi ve kültürel yakınlığımızdan hakıyla yararlanılabildiği müddetçe ekonomik ve siyasi kazançlarımız çok büyük olacaktır.